

DE SINT-PIETERS- EN SINT-BERLENDISKERK TE MEERBEKE

*Een plek
rijk aan
geschiedenis*

Dirk Van de Perre
Luc Robijns

DE SINT-PIETERS- EN SINT-BERLENDISKERK TE MEERBEKE

*Een plek
rijk aan
geschiedenis*

Dirk Van de Perre
Luc Robijns

Gent 2006

Colofon

Uitgegeven in opdracht van de deputatie van de Provincieraad van Oost-Vlaanderen

A. Denys, gouverneur-voorzitter,
M. De Buck, A. Vercamer, I. Verleyen, F. Van Gaeveren, J.-P. Van Der Meiren,
C. Van Cauter, gedeputeerden, A. De Smet, provinciegriffier

© Provinciebestuur Oost-Vlaanderen
Dienst 92 - Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium
Beleidsverantwoordelijke: Jean-Pierre Van Der Meiren, gedeputeerde
Supervisie: Andrea De Kegel
Algemene leiding: Anthony Demey
Coördinatie: Luc Robijns
Tekstcorrecties: Stef Cock

Grafische vormgeving: Colorstudio nv, Gent
Druk: Geers Offset
Wettelijk depot: D/2006/1933/4
ISBN-nummer: 9074311598

Inhoud

4	Inleiding
8	De vroegste geschiedenis van Meerbeke, het ontstaan van de Sint-Pieterskerk en de komst van de abdij van Nijvel
10	De opkomst van de heren van Meerbeke, de stichting van het kapittel en de bouw van de Berlendiskerk
14	Van Berlendiskapittelkerk tot gewone parochiekerk
16	De Berlendisverering: oorsprong en bloei
28	De geschiedenis van het kerkgebouw
38	Het interieur
62	De kerkschat en het textiel
66	Restauraties
70	De omgeving rond de kerk
76	Besluit
79	Bibliografie

Inleiding

In Sint-Peters en Sint-Bartholomeuskerk te Utrecht

Dat samen met het interieur van de Meerbeekse Sint-Pieterskerk ook de kerkhofmuur en het voorplein in de loop van 2005 en het voorjaar van 2006 gerestaureerd werden, is een gelukkige en betekenisvolle omstandigheid.

Het was voor de Provinciale dienst Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium de aanleiding om een bescheiden, maar aantrekkelijk gepresenteerde monografie te publiceren. Ze werpt een licht op het verleden van Meerbeke, zijn kerk en de Berlendiscultus. Het is een plek rijk aan geschiedenis.

In het centrum van het domaniale goed langs een oude Romeinse heirbaan is vermoedelijk in de zevende eeuw de eerste Sint-Pieterskerk gebouwd. Uit de herinnering aan die periode is later het verhaal van Berlendis ontstaan. Haar verering had in de twaalfde eeuw reeds die dimensies aangenomen, dat naast de Sint-Pieterskerk een tweede grotere kerk gebouwd werd, die aan haar werd toegewijd en waarin een kapittel van vier kanunniken gevestigd werd, dat in het begin van de twaalfde eeuw door de Meerbeekse heren werd gesticht.

De Sint-Pieterskerk verdween tijdens de godsdiensttroebelen in de zeventiende eeuw, maar de collegiale Berlendiskerk trotseerde de tijd en huisvestte na 1600 ook de diensten van de voormalige Sint-Pieterskerk. Zo kreeg de huidige kerk haar twee patroonheiligen.

Dank zij de boekdrukkunst werd in de zeventiende en vooral de achttiende eeuw het Berlendisverhaal bij het volk in de Zuidelijke Nederlanden verspreid. De Berlendisverering trok elk jaar duizenden pelgrims aan die offergaven meebrachten. Het toen nog grotendeels Romaanse kerkgebouw werd vergroot en kreeg in 1750 zijn huidige voorgevel met in de top het wapenschild van de Meerbeekse heren. Het huidige interieur kreeg in de daaropvolgende jaren gestalte. De beste kunstenaars, vooral uit Brussel, maar ook uit Mechelen, Gent, Edingen en Aat werden aangetrokken. De kerk met haar monumentaal portaal, doksaal en orgelkast, met haar preekstoel en haar schitterende lambrisering kon voortaan in pracht wedijveren met de Ninoofse abdijkerk.

Hoewel de kerk met de Franse Revolutie haar statuut van collegiale kerk verloor, bleef in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw de Berlendisverering verder bloeien en had de kerk voldoende middelen om nog enkele belangrijke nieuwe kunstwerken aan te schaffen.

De ruime dimensie van het kerkhof weerspiegelt het belang van de twee Meerbeekse kerken. Door de grote omvang van het kerkhof kon daar tot circa 1980 begraven worden en is rond de kerk een landschap van grafstenen bewaard, die als stenen boeken herinneren aan de Meerbeekse familiegeschiedenis van de negentiende en twintigste eeuw. Het voorplein met de legendarische lindeboom, die het gewicht van zijn takken niet meer kon dragen, was de verzamelplaats voor de pelgrims, waar toneel van de heilige Berlendis werd gespeeld. Ten noorden van het kerkhof lag de dorpsplaats met de schandpaal. Thans is dit een bescheiden pleintje voor het negentiende-eeuwse armenbureau. De statige pastorie, die gebouwd werd circa 1760, is de waardige echo van de voorgevel van de kerk.

*De vroegste
geschiedenis van Meerbeke,
het ontstaan van
de Sint-Pieterskerk en
de komst van
de abdij van Nijvel*

De Sint-Pieters- en Sint-Bartholomeuskerk te Meerbeke

De oudste vermelding van Meerbeke stamt uit 870, toen bij het verdrag van Meerssen (huidig Nederland) het middenrijk van Lotharius II verdeeld werd onder Lodewijk de Duitser en Karel de Kale. Meerbeke wordt er opgesomd onder een reeks belangrijke plaatsnamen. Vermoedelijk was Meerbeke toen bekend omdat er een kloosterinstelling gevestigd was. Dat is dan weer een aanwijzing dat Meerbeke zeer vroeg - misschien ten tijde van Sint-Amandus in de zevende eeuw - gekerstend werd. Van de tiende tot de twaalfde eeuw is er echter geen sprake meer van een klooster te Meerbeke. Dat moet bij de invallen van de Noormannen op het einde van de negende eeuw verwoest zijn.

Mogelijk is op het domein van een belangrijke Merovingische adellijke familie een kerk opgericht, die toegewijd werd aan **Sint-Pieter**. Het oude domein Meerbeke omvatte niet alleen het grondgebied van het huidige Meerbeke, maar ook Pollare en het grondgebied van Ninove op de rechteroever van de Dender.

Daarna is het wachten tot het midden van de tiende eeuw om opnieuw iets over Meerbeke te vernemen. Circa 966 wordt het domein (*villa*) Meerbeke door de toenmalige eigenares, een zekere vrouw Goismar, aan de abdij van Nijvel geschonken. Toen was Pollare reeds afgesplitst van Meerbeke. De abdis van Nijvel verwierf zo de wereldlijke en geestelijke rechten over Meerbeke en kwam in het bezit van de inkomsten van de parochiekerk, waaronder de grote tienden. De abdij van Nijvel had naast de kerk van Meerbeke, aan de Eendenplas op de hoek van het huidige Hemelrijk en de Hallebaan, haar exploitatiecentrum, later het **Hof van Nijvel** genaamd. Tot de Franse Revolutie bleef de abdis van Nijvel haar machtspositie te Meerbeke enigszins behouden. Zij benoemde de meier en bezat te Meerbeke 78 ha grond. Als grote-tiendheffer diende ze het koor van de kerk en de pastoorswoning te onderhouden.

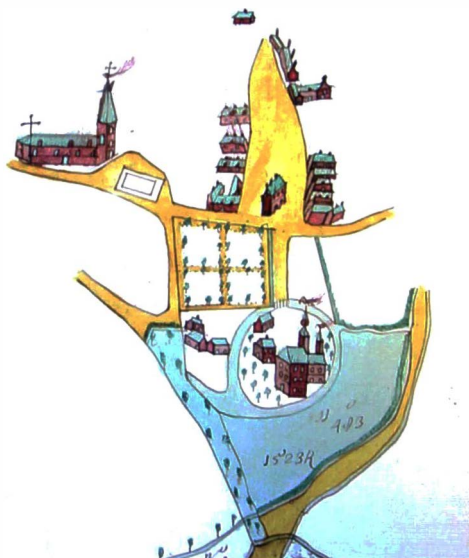
*De opkomst van
de heren van Meerbeke,
de stichting van
het kapittel en
de bouw van
de Berlendiskerk*

De opkomst van de heren van Meerbeke en de stichting van het kapittel en de bouw van de Berlendiskerk

De opkomst van de **heren van Meerbeke** is te situeren rond 1100. Ze waren leenmannen van de hertogen van Brabant. Deze hertogen (oorspronkelijk de graven van Leuven) verwierven in het begin van de elfde eeuw de voogdij over de abdij van Nijvel en probeerden een deel van de inkomsten van deze machtige instelling te bemachtigen. Als leenmannen van de hertog werden de heren van Meerbeke in het machtspeel tussen de Nijvelse abdis en de Brabantse hertog betrokken. Zij verwierven het "personaat" van de parochiekerk, dit wil zeggen dat zij de juridische bezitters van het altaar werden, wat hun de bevoegdheid gaf om de pastoors te benoemen en er alle kerkelijke ambten te begeben. Een oorkonde uit 1112 leert ons dat de abdis van Nijvel tevergeefs gepoogd heeft dit personaat terug te winnen. In die strijd om het altaar deden de heren van Meerbeke een belangrijke zet. Zij stichtten, vermoedelijk tussen 1112 en 1137, in de Sint-Pieterskerk een klein seculier **kapittel van vier kanunniken**, te vergelijken met het kleine kapittel van Ninove, dat in dezelfde periode door de Ninoofse heren in hun parochiekerk opgericht werd en waaruit in 1137 de Ninoofse abdij is gegroeid. Het kapittel van Meerbeke beschikte om zijn bestaan te verzekeren over één machtige troef: de verering van de heilige Berlendis.

Om zowel het kapittel als de cultus van Berlendis te bestendigen werd onder impuls van de heren van Meerbeke in het midden van de twaalfde eeuw een nieuwe, grotere kerk gebouwd op het kerkhof naast de bestaande Sint-Pieterskerk. De nieuwe kerk, toegewijd aan de heilige **Berlendis**, nam de parochiefuncties van de Sint-Pieterskerk over. De oude Sint-Pieterskerk bleef voortbestaan als kapel, had een eigen priester die er dagelijks de mis opdroeg en behield de doopvont. Die toestand met de twee kerken, een gevolg van de rivaliteit tussen de Nijvelse abdis en de heren van Meerbeke, bleef bestaan tot het einde van de zestiende eeuw.

Kasteel van Neigem met de dries en de kerk, volgens het kaartboek van Meerbeke (derde kwart 18de eeuw) Het kasteel was van de 12de tot de 18de eeuw de voornaamste residentie van de heren van Meerbeke (Beveren, RA. GOA Meerbeke, nr. 469)

De heren van Meerbeke verwierven snel aanzien en macht. Ze bewoonden vanaf de tweede helft van de twaalfde eeuw een nieuwe burcht op een stuk grond dat 'Eigen' heette, op de plaats waar nu nog het kasteel van Neigem (Ten Eigen) staat. Mathilde van Neigem, vermoedelijk de kleindochter van de stichter van het Meerbeekse kapittel, drong circa 1170 door haar huwelijk met Otto van Trazegnies door tot de hoogste kringen van de Henegouwse adel. Haar tweede zoon, Otto van Trazegnies, bijgenaamd de Oom, erfde langs moederszijde Meerbeke en Neigem en verwierf de heerlijkheden van Denderwindeke en van Appelterre. Aan de Dender op de grens van Denderwindeke en Zandbergen bouwde hij de burcht **Wedergrate** (Contrecoeur). Hij overleed in 1230. Zijn nakomelingen noemden zich 'heren van Wedergrate' en hiel-

den tot 1445, toen Maria van Wedergrate overleed, de vier dorpen van Wedergrate (Meerbeke, Neigem, Denderwindeke en Appelterre) in hun bezit.

Wedergrate kwam nadien in handen van de Bourgondische familie **'de Goux'**. De eerste heer uit dit geslacht was Pierre de Goux. Als jurist klom hij op tot het ambt van kanselier van de Bourgondische hertog Filips de Goede. Zijn nakomelingen droegen met fierheid de titel 'heer van Wedergrate' en resideerden op het kasteel van Neigem. Erfgenamen van deze familie bleven tot 1699 heer van Meerbeke (Brabant) en van het Land van Wedergrate (Vlaamse dorpen uit het patrimonium van Wedergrate, waar vanaf circa 1460 ook Poltare bijkwam). Nadien verwierven de families **'van Cauteren'** en **'de Plotho'** Meerbeke en het Land van Wedergrate en behielden deze dorpen tot de Franse Revolutie.

Wapenschild van Maria van Cauteren vrouwe van Meerbeke, op de voorgevel van de kerk. Als 'patrona' was zij de opdrachtgever voor de bouw van het nieuwe schip in 1749-1750

*Van Berlendiskapittelkerk
tot gewone parochiekerk*

De Sint-Peters- en Sint-Berendiskerk te Meerbeke

Aan de Berlendiskapittelkerk van Meerbeke waren tijdens de Middeleeuwen tenminste negen geestelijken en twee kosters verbonden. Dagelijks werd er het koorofficie gebeden en de hoogmis gezongen. Naast de vier kanunniken van het kapittel (de pastoor van Meerbeke, de hebdomadarius of de tweede pastoor, de scholaster bevoegd voor de zang en de kapittelschool, en de pastoor van de dochterkerk Pollare) waren nog vijf kapelaans aan de kerk verbonden (Sint-Pieter, Onze-Lieve-Vrouw, Heilige Geest, Sint-Berlendis en Heilig Kruis). Ze waren verplicht dagelijks aan het koorofficie deel te nemen.

Aan de bloei van het Meerbeekse kapittel kwam een einde met de godsdienststroevelen van de zeventiende eeuw. Tijdens het Calvinistisch Bewind (1578-1582) werden de beide Meerbeekse kerken verwoest en in brand gestoken.

Nadien werd alleen nog de grote Sint-Berlendiskerk hersteld. Drie kanunnikenprebendes (pastoor, hebdomadarius en scholaster) en drie kapelanijen (Sint-Pieter, Onze-Lieve-Vrouw en Berlendis) bleven behouden. Hoewel daartoe pogingen ondernomen werden, is de praktijk van het dagelijkse koorofficie nooit meer hersteld. Alleen op zon- en feestdagen werd het koorofficie nog gebeden. Meerbeke bleef zich evenwel een 'collegiale kerk' noemen en de drie pastoors droegen de titel van kanunnik. Door de samenvoeging van de diensten van de oude Sint-Pieterskapel met die van de Sint-Berlendiskerk was het onduidelijk of de parochiekerk na 1600 nu een Berlendiskerk of een Sint-Pieterskerk was. Beide titels werden gebruikt.

Na de Franse Revolutie werden alle dubbelzinnigheden weggevoerd. Meerbeke werd van Brabant losgemaakt en bij Oost-Vlaanderen en het bisdom Gent gevoegd. De middeleeuwse instellingen werden definitief afgeschaft. De kerk van Meerbeke werd een gewone parochiekerk met Sint-Pieter als patroonheilige. De pastoor werd een gewone dorpspastoor. De parochiegrenzen, die nog steeds tot aan de Dender in Ninove reikten, werden in 1836 hertekend en vielen voortaan samen met die van de gemeente Meerbeke.

Ontwerp van een zegel voor de Meerbeekse kerk door J.B. Lavaut, onderpastoor te Meerbeke in 1866-1867. (Gent, Archief Bisdom, Meerbeke)

*De Berlendisverering:
oorsprong en bloei*

De Sint-Peters- en Sint-Baudoenskerk te Mierbeke

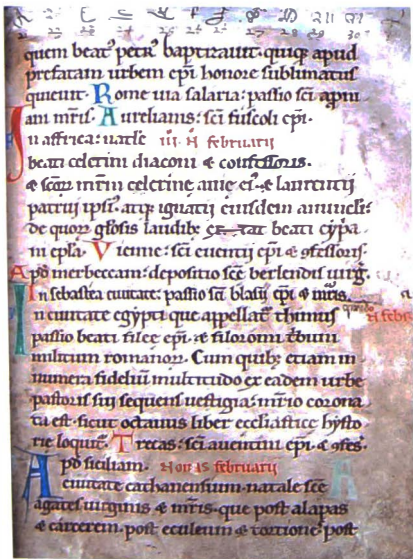

Oudste vermelding van Berlendis in het *Martyrologium* van de Ninoofse abdij, circa 1185.
(Beveren, RA, Abdij Ninove, nr. 8)

De oorsprong

De oudste historische verwijzing naar een Berlendisverering te Meerbeke stamt uit de tweede helft van de twaalfde eeuw. Ze komt voor in het *Martyrologium* van de abdij van Ninove. In de abdij heeft toen de Ninoofse kanunnik Damiaan het Berlendisofficie gecomponeerd. Zo kreeg de cultus van Berlendis een geïnstitutionaliseerd karakter.

De juiste historische context van het ontstaan van de Berlendiscultus is moeilijk te achterhalen. Vermoedelijk ligt de aanwezigheid van een oud grafmonument (een graftombe of een **sarcofaag**) in de Sint-Pieterskerk met daarin gebeenten die in een hertenvel gewikkeld waren - wat wijst op een graf van een aanzienlijk persoon - aan de oorsprong en ontstond er rond dat graf een mondelinge overlevering. We mogen ervan uitgaan dat de verering van Berlendis reeds op het einde van de elfde eeuw in de Sint-Pieterskerk bestond en dat de heren van Meerbeke in de eerste helft van de twaalfde eeuw de bestaande cultus hebben willen activeren door het stichten van een kapittel en de bouw van een nieuwe Berlendiskerk.

De 'Vita Berlendis' of 'Het leven van Berlendis'

Voor de lezingen tijdens het nachtofficie van de Berlendisliturgie had men een geschreven verhaal over het leven van Berlendis nodig. Wij menen voldoende aanwijzingen te hebben om Hugo van Lobbes, de prior van de benedictijnenabdij van Lobbes, als de auteur van de middeleeuwse *Vita Berlendis* aan te wijzen. Deze Hugo verbleef van 1156 tot 1160 te Affligem.

De abdij van Lobbes bezat een grote traditie in het schrijven van heiligenlevens. Het leven van Berlendis is gemaakt naar het voorbeeld van de *Vita Reineldis*, dat eveneens in Lobbes geschreven werd. De tekst van de *Vita Berlendis* werd door Hugo van Lobbes opgestuurd naar zijn vriend *dominus Gerardus*, in wie wij de toenmalige abt van de Ninoofse abdij zien. Dit geschreven verhaal over het leven van Berlendis is bepalend geweest voor het beeld dat latere generaties zich van Berlendis gevormd hebben. Dit levensverhaal is echter uit historisch oogpunt legendarisch te noemen. In emotioneel en spiritueel opzicht beantwoordt het echter perfect aan het beeld dat men in de twaalfde eeuw van een vroegmiddeleeuwse heilige vrouw had.

Maar vatten we het Berlendisverhaal, zoals het in de *Vita* wordt weergegeven, kort samen. Berlendis wordt er voorgesteld als de dochter van Nona, de zuster van de heilige Amandus, en van Odelard, een belangrijk edelman die ten tijde van koning Dagobert het domein Meerbeke bezat en een militaire functie uitoefende in het verdedigen van het Scheldegebied in de strijd tegen de Hunnen. In die strijd sneuvelde de broer van Berlendis. Ze verloor op jonge leeftijd haar moeder, zodat ze met haar vader alleen in Meerbeke achterbleef. Toen deze de pest kreeg en aan Berlendis te drinken vroeg, eiste hij dat zij na hem uit dezelfde beker zou drinken. Berlendis weigerde dit uit schrik om besmet te worden. De vader beschouwde dit als een daad van hoogmoed en ongehoorzaamheid en besloot in woede zijn dochter te onterven en zijn domein aan de abdij van Nijvel te schenken. Daartoe ging hij persoonlijk op weg naar Nijvel en toen hij de symbolen van zijn schenking (een graszode,

een tak en een mes) bij het reliekschrijn van de heilige Gertrudis aanbood, deed zich een wonder voor. Gertrudis opende haar kist, stak haar arm uit en nam de graszode, de tak en het mes aan.

Om haar vader te ontlopen en uit boetedoening trok Berlendis vervolgens naar het klooster te Moorsel bij Aalst, waar ze moniale werd. Toen haar vader na enige tijd overleed, kreeg ze een teken uit de hemel en kwam ze naar Meerbeke terug om haar vader te begraven naast haar moeder in de Sint-Pieterskerk. Ze bleef te Meerbeke, omdat het klooster van Moorsel in armoede vervallen was. Ze leidde nabij de kerk van Meerbeke een leven van gebed, versterving en hulp aan de armen. Zij stierf er in een geur van heiligheid en werd in een houten kist begraven, naast haar ouders in de Sint-Pieterskerk.

Omwille van de talrijke wonderen die op haar graf geschiedden, besloten de notabelen van de streek haar te ontgraven. Bij die ontgraving bleek haar kist wonderlijk in een sarcofaag te zijn veranderd. Dertig jaar na haar dood werd haar gebeente in een reliekschrijn verheven in een nieuw gebouwde kerk, die aan haar werd toegewijd. Haar faam bleef zich zo verspreiden dat een jonge monnik uit Toul in Noord-Frankrijk naar Meerbeke kwam en tijdens een nachtelijke wake erin slaagde een deel van haar gebeente te ontvreemden, daarmee naar Tin-le-Moutier trok, daar een kerk voor haar bouwde en er een monnikengemeenschap stichtte. Het Berlendisverhaal eindigt met de mededeling dat haar sterfdag op 3 februari valt.

Het is duidelijk dat de auteur van de *Vita* enkele concrete gegevens over Meerbeke kende. Zo wist hij dat Meerbeke aan de abdij van Nijvel geschonken was en dat er te Meerbeke twee kerken stonden. Indien we zijn verhaal letterlijk nemen, zou Berlendis geleefd hebben in de tweede helft van de zevende eeuw en zou ze omstreeks 700 gestorven zijn. Reeds dertig jaar na haar dood circa 730 zou de Berlendiskerk gebouwd zijn en zou haar gebeente in een schrijn verheven zijn.

Belangrijker dan de historische betekenis is de ideologische strekking van het verhaal. Berlendis wordt er als de evenknie van de heilige Gertrudis, de eerste abdis van de abdij van Nijvel, voorgesteld. De heilige Amandus, de stichter van de abdij van Nijvel, was immers haar oom. Niet de abdis van Nijvel zijn haar geestelijke erfgenamen, maar de heren van Meerbeke en de Meerbeekse bevolking. Meerbeke bloeit dank zij de trouw van de bevolking aan zijn 'domina' Berlendis.

Die concurrentiestrijd tussen **Berlendis** en **Gertrudis** was ook in Nijvel merkbaar. Daar recupereerde men vanaf de dertiende eeuw een deel van het Berlendisverhaal, met name de Odelardhoofdstukken, en nam die op als een onderdeel van de *Vita Gertrudis*. Het wonder van Gertrudis bij de schenking van Meerbeke bij de aanbieding van de graszode is afgebeeld op het beroemde dertiende-eeuwse Gertrudisschrijn van Nijvel. De graszode van **Odelard** was in de kerk van Nijvel een belangrijke reliëk, die er bewaard werd tot het oorlogsbombardement van 1940. In Nijvel was niet Berlendis, maar Odelard de hoofdfiguur van het verhaal.

Links: Nijvelse reliëk, vervaardigd circa 1400 en vernield in 1940 tijdens een oorlogsbombardement, met de graszode die door Odelard gegeven werd aan Gertrudis als symbool van de schenking van Meerbeke (Nijvel, Sint-Gertrudiskerk. © KIK.)
 Rechts: zelfde thema, anoniem schilderij ca 1630 (Nijvel, Stedelijk Museum: © KIK.)

Links: Reliekarm gepolychomeerd hout, 17 de eeuw
Rechts: Zilveren relikarm van Berlendis, vervaardigd in 1770 door J.C. Mille (Meerbeke, kerkchat; © KIK)

Het Berlendisschrijn

Het centrum van de Berlendiscultus was het Berlendisschrijn. In de Middeleeuwen moet dit een groot schrijn geweest zijn. Er is sprake van een eerste schrijn, dat werd vervaardigd bij de verheffing van de relikven, dit is bij de overbrenging van het lichaam van Berlendis van het graf in de Sint-Pieterskerk naar een schrijn in de Sint-Berlendiskerk. We kunnen die eerste verheffing (*elevatio*) omstreeks het midden van de twaalfde eeuw situeren.

In de *Miracula Berlendis*, een tekst die na 1250 te Meerbeke werd geschreven, wordt de overplaatsing verteld van de relikven van het eerste naar het tweede schrijn, dat met edelmetaal bezet was. Die overbrenging (*translatio*) gebeurde op een negende september in een jaar dat we situeren in de twee-

de helft van de dertiende eeuw. Die overbrenging is van belang omdat toen vastgesteld werd dat het oude schrijn het gebeente van drie personen bevatte. Om die onverwachte vaststelling te verklaren, schreef men de twee andere skeletten toe aan Nona, de moeder van Berlendis, en aan Celsa, haar gezellin. Sindsdien bestond de verering van Berlendis uit de gezamenlijke cultus van deze drie vrouwen, alhoewel de rol van de twee bijkomende figuren steeds marginaal is gebleven.

Een derde schrijn werd in 1412 gemaakt op vraag van Maria van Wedergrate en haar man Jan van Axel. Dit schrijn was met zilver belegd. De Ninoofse abt Jan van den Nockerstock woonde deze nieuwe *translatio* van de relieken bij. Dit kostbare schrijn en de relieken zijn circa 1560-1580 tijdens de godsdienstroebelen verloren gegaan. Het schrijn werd ontmandeld en het zilver verkocht op bevel van Willem de Goux, de toenmalige heer van Meerbeke en van het Land van Wedergrate.

Berlendisschrijn (tindehout, gepolychromeerd en verguld) door Pieter Valckx (1773)

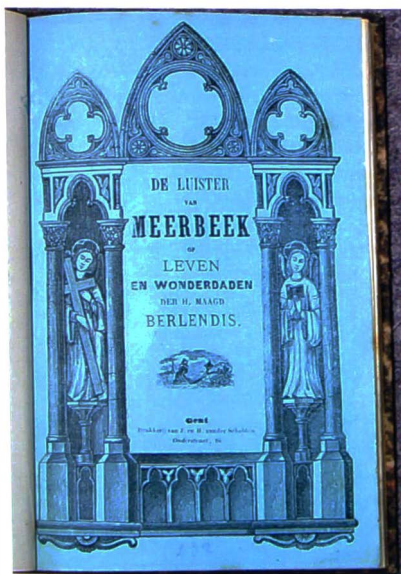
Links: Reliekschrijn ingekaderd in het Berlendisaltaar

Rechts: Buste van Berlendis, die tijdens de ommegang op het schrijn wordt geplaatst

De relieken, die naar Brussel waren gebracht, werden daar door de geuzen vernietigd. Na de Spaanse overwinning bracht Maria Minnaerts, de vrouw van Gaspar de Goux, de zoon van Willem, de oplossing voor de netelige kwestie dat Meerbeke zijn Berlendisreliëken kwijt was geraakt. Zij beweerde een relikarm van Berlendis te bezitten, die ze tijdens de troebelen verstoppt had op haar kasteel te Neigem. Die arm werd door de Mechelse officialiteit op 29 mei 1589 onmiddellijk erkend als een authentieke relik van Berlendis, zodat de Berlendiscultus na 1589 in Meerbeke opnieuw van start kon gaan. Nadien werd het armbeen in een nieuw groter schrijn ondergebracht en werden enkele kleinere vingerbeentjes geplaatst in de houten relikarm die nog steeds in de kerk aanwezig is. In 1770 werd een tweede zilveren relikarm vervaardigd. Het grote schrijn is in 1773-1776 vervangen door het huidige houten reliekschrijn.

Uitgave in de volkstaal van de *Vita* en de *Miracula Berlendis*. Titelblad van J.B. Lavaut, *De Luister van Meerbeek*, Gent, 1867. (Gent, Universiteitsbibliotheek)

De Berlendisverering

De Berlendisverering lijkt twee sporen te hebben gevolgd. Enerzijds is er de **Latijnse Berlendisliturgie**, die zich via de kloosters verspreid heeft. De Berlendisliturgie kende drie feestdagen: 3 februari als dag van de graflegging, 2 mei als dag van de elevatie, en 9 september als dag van de overbrenging van de relieken. Van die Berlendisliturgie zijn weinig sporen overgebleven. In het kader van die liturgie is de *Vita Berlendis* ontstaan, een tekst die in enkele middeleeuwse kloosters werd gekopieerd en waarvan vandaag verspreid over Europa nog tien manuscripten bestaan.

Daarnaast is er de **volksdevotie**, die zich kristalliseerde rond de verering van de relieken. De Berlendiskerk werd een bedevaartplaats.

Bij het volk leefde de overtuiging dat van heiligenreliken een bovennatuurlijke kracht uitging. Hoogtepunten in de volksbeleving waren de twee ommegangen met het schrijn (fiertels) die tijdens de middeleeuwen gehouden werden. De eerste geschiedde op de dinsdag na Pinksteren en ging tot aan de kapel Ten Helleken in Sint-Kwintens-Lennik. De tweede werd gehouden op de tweede zondag na Pinksteren, waarbij de parochiekerken van Neigem, Lieferinge, Denderwindeke, Pollare en Ninove werden aangedaan.

Voorals tussen 1700 en 1900 trok de Berlendisverering te Meerbeke een groot regionaal publiek aan. Dank zij de boekdrukkunst werd de tekst over het leven en de mirakelen van Berlendis in enkele grote werken over heiligenlevens opgenomen (in 1658 in de bekende *Acta Sanctorum* van de Bollandisten). Het boekje van de Meerbeekse pastoor Philippus Walckiers *Het leven ende mirakelen van de H. maghet Berlendis*, uitgegeven te Brussel in 1757, kende zowel een Nederlandse als een Franse editie. Het boekje van Walckiers werd in herwerkte vorm door J.B. Lavaut in 1867 uitgegeven te Gent onder de titel *De Luister van Meerbeek*. Het werd herdrukt tot in de twintigste eeuw, een laatste maal bij Anneessens te Ninove in 1922. Op 8 september 1898 beleefde Meerbeke een waar hoogtepunt in de moderne Berlendisverering, toen met grote luister het twaalfhonderdjarig eeuwfeest van Berlendis' dood herdacht werd in aanwezigheid van de kardinaal, de nuntius, bisschoppen, abten en duizenden gelovigen. Een gedenkplaat in de kerk (zuidelijke dwarsbeuk) herinnert aan dit evenement.

Vermelden we dat in de volksdevotie Berlendis vereerd werd "als eene byzondere Patroonesse tegen verscheyde Quaelen, Ziekten en Ongelukken, zoo van Menschen als Beesten, ende naementlyk om te verhoeden de schaede in sterfte van Beesten, Bederffnisse in Melk, Boter, etc". Ook stelde men in het volksgeloof dat een plant of struik die op haar feestdag geplant werd, goed zou gedijen. De genezende kracht van Berlendis ging niet alleen uit van het schrijn, maar ook van het water dat geput werd in de **Berlendisput** nabij de Meerbeekse kerk.

Van de verering getuigen de jaarlijkse edities van een bedevaartvaantje. Tijdens de restauratie werd nog een drukblok (zeventiende eeuw?) van een dergelijk vaantje teruggevonden.

Berlendis werd na 1802, door de inlijving van Meerbeke bij Oost-Vlaanderen en het bisdom Gent, een bij uitstek Oost-Vlaamse heilige. Het bisdom stimuleerde haar devotie. Zo komt het dat in de negentiende eeuw de verering van Berlendis ook in enkele kerken buiten Meerbeke verspreid werd. De Meerbeekse heilige kreeg in de Gentse Sint-Baafskathedraal in 1861 een plaats op het glasraam met de heiligen van het bisdom. Te **Grotenberge** (Zottegem) werd de nieuwe parochiekerk in 1855 aan haar toegewijd. Daar vormde zich, in concurrentie met Meerbeke, een tweede succesvol bedevaartcentrum, waar Berlendis vereerd werd.

Oudst gekende afbeelding van Berlendis op het zegel van de Meerbeekse kapittelkerk. Exemplaren van 1220, 1223 en 1249. (Beveren, RA, Abdij Ninove. Oorkonden De Smet)

De Berlendisiconografie

De afbeelding van Berlendis, gekleed als moniale en met een beker in de rechterhand is overbekend en is vandaag het meest verspreid. Is de beker altijd het attribuut van Berlendis geweest? In de oudste afbeelding van Berlendis, die voorkomt op het zegel van de kapittelkerk dat gebruikt werd vanaf het einde van de twaalfde eeuw, staat Berlendis afgebeeld met in de rechterhand een **palm** en in de linkerhand

een gesloten **boek**. Ook de heilige Gertrudis is op de oudste zegels van het kapittel van Nijvel op dezelfde manier afgebeeld. De palm is het teken van de maagdelijkheid en het boek het teken van het koorgebed dat door de moniale verricht werd. Voor Berlendis ontbreekt verder elke middeleeuwse afbeelding, zodat we niet weten vanaf welk moment de beker haar attribuut werd.

Wel beschikken we over het middeleeuwse **schepenzegel** van Meerbeke. Het oudste exemplaar is van 1281. Op dit zegel staat een beker met daarboven een vogel die met de snavel naar beneden is gericht. Rond beker en vogel staan vijf sterren (of vier sterren en een maansikkel). Ongetwijfeld wordt hier verwezen naar het sterrenbeeld van de 'Beker' en de 'Raaf'. In de zeventiende en achttiende eeuw is in het gemeentewapen de beker geëvolueerd tot een eucharistisch symbool. Op het moderne gemeentewapen van Meerbeke, dat gebruikt werd van 1818 tot 1977, staat een kelk met een hostie afgebeeld, maar zonder vogel. Links en rechts staan de maan en de zon en onder de beker is nog één ster aanwezig. Waarom werd het wereldlijke gezag van Meerbeke (de schepenbank en later de gemeente) geassocieerd met een beker? Vermoedelijk heeft dit te maken met de beker in het verhaal van Odelard, verhaal dat men te Nijvel gebruikte om de

Meerbeekse
schepenzegel en
gemeentewapen
Links: Middeleeuwse
schepenzegel met
afbeelding van het
sterrenbeeld van de
Raaf en de Beker
Oudste exemplaar
van 1281, het afge-
beelde exemplaar is
van 1561 (Kortrijk,
RA, Plotho, nr 3464)
Rechts: Gemeente-
wapen met hostie-
dragende kelk,
afgebeeld op
oorlogsmonument
op het kerkplein

Afbeelding van Berlendis met het klassieke bekerattribuut. Medaillon met borstbeeld van Berlendis in de lambriering boven de kerkmeestersbank door Jacob De koninck, 1764-1771.

onderhorigheid van Meerbeke aan het gezag van de abdis te beklemtonen.

Maar waarom is Berlendis de heilige met de beker geworden? Uiteraard speelt het bekerverhaal uit haar *Vita* een rol. Maar nog belangrijker is de analogie met het bekerattribuut in de verering van de heilige Gertrudis van Nijvel. De Gertrudisminne was een drank die men aan gasten in een beker aanbood en die de bescherming van Gertrudis verzekerde. Biedt ook Berlendis ons een heilbrengende drank aan? Het volksgebruik om helend water te drinken uit de Berlendisput in Meerbeke of de Berlendisbron in Ten Helleken wijst in die richting. Dat de beker na 1600 ook als een eucharistisch symbool geïnterpreteerd werd, kan te maken hebben met de associatie van de Berlendisprocessie met Sacramentsdag.

*De geschiedenis
van het kerkgebouw*

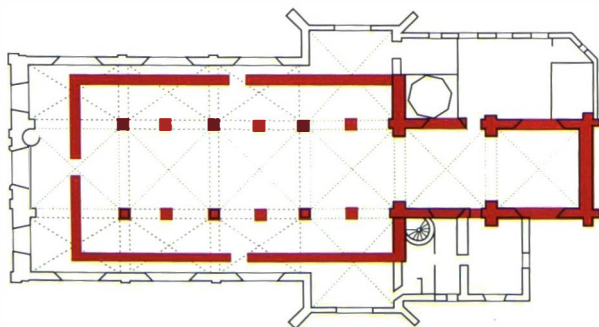
De Sint-Pieter-en-Pauluskerk in Meebeke

Het huidige kerkgebouw bevat in zijn kern de middeleeuwse Sint-Berlendiskerk en is de resultante van bijna negen eeuwen bouwgeschiedenis. In het kerkgebouw zijn restanten van vier grote bouwfases te onderscheiden.

De restanten van de Romaanse kerk:
het koor en de middenbeuk van het schip

We kunnen met vrij grote zekerheid het grondplan reconstrueren van de Romaanse kapittelkerk die in de loop van de twaalfde eeuw werd opgetrokken. Het huidige **koor** stamt nog uit de beginperiode van de kapittelkerk. Dit koor bevatte twee onderdelen: het eigenlijke **sanctuarium** met het altaar en het **officiekoor** met de koorbanken, zoals dat vandaag nog het

Reconstructie van
het grondplan van
de middeleeuwse
kerk. (Reconstructie
D. Van de Perre)

geval is. In de muren van het koor, die één meter dik zijn, is langs de buitenzijde de onregelmatige plaatselijke breuksteen (panesiliaanse kalkzandsteen) zichtbaar, die ook elders in de streek (Lieferinge, Pollare) in de oudste muren van het kerkgebouw voorkomt. Aan de binnenzijde zijn in de koormuren grote blokken Doornikse kalkzandsteen en Lediaanse zandsteen aanwezig. Het niet doorlopen van de kraagstenen van de kroonlijst bij de tweede travee, wijst op latere verbouwingen. Ingrepen worden bevestigd door een tekst uit 1427 die zegt dat de kerk grote herstellingen behoefde, omdat de structuur van het gebouw "mankementen" vertoonde. De gotische kapiteltjes in witte zandsteen, langs de buitenzijde van de grote koormuren, zijn restanten van een gotische vergroting van de vensteropeningen. Rechts van het hoofdaltaar bevindt zich achter de lambrisering nog de oude *piscina* of het wasbekken. De deur naar de huidige winterkapel was oorspronkelijk de oude **lijkdeur**, die toegang gaf tot het kerkhof. De huidige segmentboogramen en de overwelfing van het koor zijn acht-

Algemeen gezicht (noordzijde) op de vier bouwfases van het kerkgebouw: koor (Romaans met gotische aanpassingen en segmentboogramen uit 1766), dwarsbeuk (1642-1643), schip (1749-1750) Tegen het koor is de congregatiekapel uit 1852 aangebouwd met een neogotische pinakel op het dak

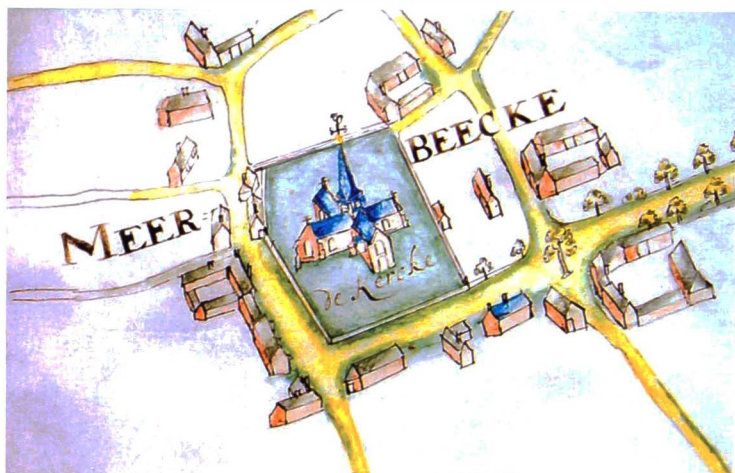

tiende-eeuws. In 1766 werd architect Egidius Culp uitbetaald voor het leiden van de verbouwingen van het koor, die ten laste vielen van de abdis van Nijvel.

Het Romaanse schip telde oorspronkelijk zeven traveeën en bleef in die toestand bestaan tot 1749. Dit driebeukig schip had een verhoogde lichtbeuk die geflankeerd werd door twee lagere zijbeuken. De huidige afmetingen van de middenbeuk gaan terug op de Romaanse travee-indeling. De resterende pijlers verwijzen nog naar de Romaanse kerk. De Romaanse zijbeuken waren half zo breed als de middenbeuk. Sporen van de naad van het lessenaardak van de middeleeuwse zijbeuken zijn nog zichtbaar in de oostelijke muur van de huidige dwarsbeuken. De Romaanse kerk had geen dwarsbeuk en geen westertoren. Vermoedelijk had de kerk een houten klokkentoren bij het begin van het schip op de plaats waar nu nog de toren staat. De kerk had in 1632 zowel in het koor als in het schip nog een vlakke houten zoldering. Een tekst uit 1468 omschrijft de middeleeuwse kerk als “riche et belle, grande et spacieuse”. Een identieke beschrijving is eveneens in 1632 terug te vinden.

De bouw van de twee dwarsbeuken in 1642-1643

Na de godsdienstoorlogen is alleen de grotere Berlendiskerk heropgebouwd. De eerste aandacht moet naar het herstel van het dak van de kerk gegaan zijn. Men behield de muren van de middeleeuwse kerk. De middeleeuwse kerk telde ten minste acht altaren. Ten gevolge van de Contrareformatie werd het aantal altaren gereduceerd tot drie (Sint-Pieter, Onze-Lieve-Vrouw, Sint-Berlendis). De altaren, die in de Baroktijd getooid werden met een altaarportiek vergden meer ruimte. Het koor bood wel voldoende hoogte voor het hoogaltaar. Maar de noordelijke en zuidelijke zijbeuken waren ongeschikt om de nieuwe altaren van Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Berlendis te plaatsen. In 1642-1643 werden de langsmuren van de eerste twee traveeën van het Romaanse schip uitgebroken en werden de huidige **dwarsbeuken** gebouwd. De nieuwe ramen hebben nog een spitsboog, wat normaal is voor een landelijke parochiekerk in die tijd (nagotiek). De barokstijl werd toen vooral aangewend bij de bouw van de kerken van de

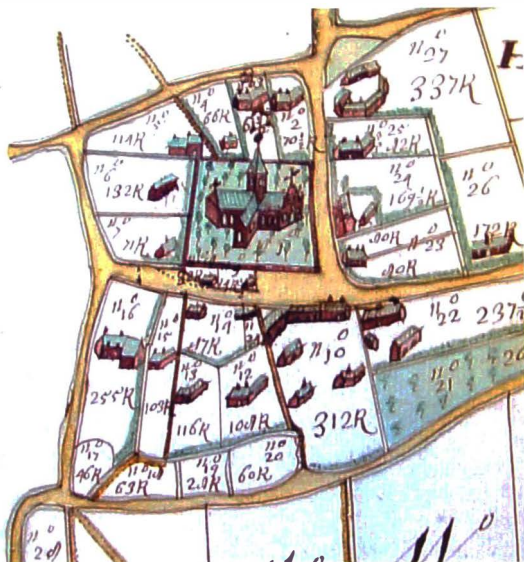
nieuwe kloosterorden in de steden. De bouw van de dwarsbeuken werd uitgevoerd in baksteen, met zandsteen voor de hoeken en de lijsten. Toen is ook de ronde traptoren herbouwd of gebouwd in de hoek van het koor en de oostelijke muur van het zuidelijke transept. In 1650 had in de kerk een grootse verering van de relikven van Sint-Berlendis plaats, wat erop wijst dat de renovatiewerken toen beëindigd waren.

Beeld van kerk en omgeving in 1644
1645 getekend door landmeter
Filips De Deyn
(Beveren, P.A. Abdij Ninove, nr. 60)

De verbouwing van het schip in 1749-1750 met de nieuwe westgevel en verbrede zijbeuken volgens de plannen van de architect Ignatius Meyer

De groeiende inkomsten uit de Berlendisverering maakten het mogelijk om het kerkgebouw in de loop van de achttiende eeuw zowel uitwendig als inwendig volledig te vernieuwen, het aan de nieuwe smaak aan te passen en het nog meer prestige en status te bezorgen. In 1748 werd de Brusselse architect Johannes Andreas Anneessens († 1754) uitbetaald voor het maken van een plan dat blijkbaar niet werd uitgevoerd. Er werd een nieuwe architect aangezocht. We vonden onlangs het contract van 25 juli 1749 terug, dat afgesloten werd tussen

Kerk en omgeving
in tweede helft
18de eeuw.
Boven: Kaartboek
van Meerbeke
(derde kwart 18de
eeuw)
(Beveren, PA, COA
Meerbeke, nr 469)
Onder: kaart van
Meerbeke van 1808
door H. du Pel, op
basis van gegevens
van eind 18de eeuw
(Ninove, Stadsar-
chief, Deelgemeente
Meerbeke)

de vrouwe van Meerbeke, de drie kanunniken, de baljuw, de burgemeester, de schepenen en talrijke notabelen over de financiering. De tekst bevat een uitvoerige beschrijving van de werken. In het schip moet “overanderen pillaar” weggenomen worden. De resterende pilaren moeten met arduin bekleed worden. De zijbeuken moeten verbreed en verhoogd worden en de kerk naar het westen verlengd. Er moet een nieuwe westgevel komen. De werken gebeurden naar de plannen en onder toezicht van “Sr. Ignatius Mayer, architectq ende ingenieur van konste”, wonende te Aat. Een

Links: Westgevel.
Plan en uitvoering
door Ignatius Meyer,
1749-1750.

Detail van het portaal met in het boogveld boven de deur het beeld van Berlendis door Jacob De Koninck.

stenen westertoren, die de architect voorzien had, werd evenwel afgevoerd. In 1751 maakte Meyer (of Mayer) een plan voor de constructie van de huidige houten toren die boven de kruising van de kerk is gebouwd. Ingenieur Meyer verzekerde dat de werken konden geschieden zonder instortingsgevaar van het oude kerkgebouw. Hij maakte niet alleen het plan, hij leidde ook de werken die hij liet uitvoeren door een ploeg metsers en steenkappers uit Aat. De keuze voor een Henegouwse architect kan verklaren waarom zoveel blauwe hardsteen, die geleverd werd door Jozef Wincq uit Zinnik, is verwerkt. Het transportgemak door de nabijheid van de Dender zal hierbij een rol hebben gespeeld. Het huidige **schip** heeft dus zijn vorm gekregen door de vijf westelijke traveeën van het Romaanse schip om

te bouwen. Twee oude traveeën werden samengevoegd tot een grote vierkante travee. De verlenging van het schip was noodzakelijk om vier gelijke traveeën in de middenbeuk te bekomen. De drie beuken werden onder één zadeldak gebracht. Middenbeuk, zijbeuken en transeptarmen werden overkluisd. De bestaande spanten van de middenbeuk werden behouden en met een aangepaste constructie verlengd. De grote triomfboog tussen het schip en het koor, waarop in stucwerk de datum 1752 prijkt, werd eveneens onder het toezicht van

architect Meyer gebouwd. Het koor, dat vermoedelijk tijdens de werken dienst deed als kerk, werd, zoals reeds vermeld, in 1766 vernieuwd. De werken aan het koor werden betaald door de tiendheffer, de Nijvelse abdis.

Over de bouw van de sacristie hebben we minder precieze gegevens. De sacristie was al in de zeventiende eeuw aanwezig op de huidige plaats. De doopkapel was tot 1749 gesitueerd naast het portaal in de noordelijke zijbeuk. Vermoedelijk is de doopvont daar ook na 1750 te situeren, en dit tot de bouw van de huidige doopkapel in de negentiende eeuw.

In de sobere, maar krachtige klokvormige **westgevel** zijn twee cartouches ingewerkt die elk een chronogram bevatten, dat naar het jaartal 1750 verwijst: (links) *MeerbeeCk baC aeDe fLoret*; (rechts) *aC sanCta berLenDe Magna* (Meerbeke bloeit door dit gebouw en de grote heilige Berlendis). In de top van de voorgevel prijkt het wapenschild van barones Maria van Cauteren, vrouwe van Meerbeke en van het Land van Wedergrate. Onder de kroon houden twee leeuwen twee ellipsvormige schilden vast. Het linkse schild vertoont het wapen van de familie van Frans Gerard baron de Plotho, heer van Ingelmunster, het rechtse dat van de familie van Cauteren. Maria van Cauteren was immers gehuwd met Frans de Plotho en erfde Meerbeke en het Land van Wedergrate in 1744 na de dood van haar broer Antoon, die kinderloos stierf en wiens obiit in de kerk aanwezig is in het zuidelijke dwarsbeuk. De deur van de hoofdingang, met de beeltenis van Berlendis, draagt het chronogram *eCce berLenDeM*, dat eveneens naar 1750 verwijst.

Cartouche met datum 1752 op de triomfboog.

Verbrede en verhoogde zijbeuk (zuidzijde) van 1749-1750.

De negentiende-eeuwse werken

In 1806 kreeg de kerk een nieuwe torenbekroning. De huidige torenhelm herneemt de rondboog die de westgevel kenmerkt. Aan de bestaande vierkante torenschacht werd ter hoogte van het uurwerk een achthoek toegevoegd die bekroond werd door een **torenhelm**. Ook de voorgevel onderging dat jaar wijzigingen. In 1808 werden de drie klokken, genoemd naar de heilige Petrus, Paulus en Berlendis, hergoten en herdoopt. In 1843 werd de kleine bergruimte tussen de hoek van de noordelijke dwarsbeuk en het koor omgevormd tot doopkapel. In 1852 werd naast de noordzijde van het koor de huidige weekkapel gebouwd, die oorspronkelijk bedoeld was als **congregatiekapel** voor de jonge meisjes. Een merkwaardig detail is de neogotische pinakel die tegen de oostelijk wand van het Onze-Lieve-Vrouwekoor aanleunt en als een

Gezicht op de dwarsbeuk (zuidzijde) van 1642-1643, de traptoren, de sacristie en de torenhelm van 1806.

torentje de nok van het dak siert. Het jaar daarop werd de nok van het dak van het koor verhoogd. In 1883 werd de sacristie vergroot naar de plannen van de Aalsterse architect Julius Goethals (1855-1918). Sindsdien onderging het kerkgebouw geen structurele veranderingen meer, enkele technische aanpassingen niet te na gesproken, zoals het installeren van elektriciteit en centrale verwarming.

Het interieur

De Sint-Pieters- en Sint-Barteldiskerk te Meerbeke

De rijke en zeer gevarieerde kerkinterieurafwerking die we nu kennen kwam vooral tot stand tijdens de periode 1750-1850. Enkele belangrijke elementen zijn bewaard uit de periode van vóór 1750 en ook na 1850 zijn tot in de twintigste eeuw kunstwerken toegevoegd.

De periode vóór 1750

Van het kerkinterieur van vóór de godsdienstroebelen van de zestiende eeuw is niets bewaard gebleven. Alleen een **gedenksteen met het wapenschild van Catherina de Gyspere**, vrouwe van Meerbeke, overleden op 13 juli 1540 en in het koor begraven, is nog aanwezig maar verscholen achter de lambrisering van het koor. De datum 1609 op de gedenkplaat wijst op een latere verbouwing van de begraafplaats van de Meerbeekse heren. Tijdens de restauratie werd rond de grafsteen een cartouche in grijschildering ontdekt die werd geconsolideerd (begin 17de eeuw).

Grafplaten en funeraire relictien uit de periode 1600-1750 zijn wel bewaard. We wijzen op de marmeren deksteen op de begraafplaats van de heren van Meerbeke in het koor met het wapenschild van de familie 'van Cauteren' (eerste helft achttiende eeuw), op het wapenbord (obiit) van Antoon-Frans-

Marmeren wapenstein van de familie 'van Cauteren' (eerste helft 18de eeuw) aan de trappen van het sanctuarium.

De Sint-Pieters- en Sint-Bertendiskerk te Meerbeke

Koorgestoelte (eikenhout), eerste helft 18de eeuw.

Boven: Leeuw geplaatst op de kroonlijsten

Onder: Globaal beeld van de noordzijde.

Clemens van Cauteren, overleden op 15 april 1744, afkomstig uit de kapel van het kasteel van Neigem, dat is opgehangen in de zuidelijke dwarsbeuk, en op de 17 arduinen grafplaten in de vloer van het schip, die bij de aanleg van de nieuwe vloer in de tweede helft van de achttiende eeuw terzij-

de zijn geschoven naar de muren van de dwarsbeuk en van de zijbeuken en gedeeltelijk bedekt zijn door het voetstuk van de lambrisering.

Tot kort vóór 1749 moet men de intentie gehad hebben het interieur te vernieuwen met behoud van het bestaande gebouw. Twee grote meubilairsembles zijn immers in de periode 1700-1750 tot stand gekomen en later geïntegreerd in de nieuwe kerkrumte. Het betreft het koorgestoelte en het portaal met het doksaal en een gedeelte van de huidige orgelkast.

Het **koorgestoelte** telt acht zitplaatsen links en acht rechts. De naam van de maker is niet gekend. Vermoedelijk

stamt het uit het tweede kwart van de achttiende eeuw, hoewel niet uitgesloten is dat aan een oudere kern nieuwe decoraties en ornamenten zijn toegevoegd. Het rugbeschot van het koorgestoelte is rijk gedecoreerd met centraal de cartouches met de buste van de heilige Petrus (noordzijde) en de heilige Berlendis (zuidzijde). Op het paneel dat de voet van de triomfboog bedekt, bevinden zich de afbeeldingen van Jezus (links) en Maria (rechts), gevat in een rijk uitgewerkte cartouche. Treurig kijkende cherubijnen ritmeren de stijlen tussen de koorstoelen. Op de kroonlijsten staat bij het begin en het einde telkens een leeuw met zwiepende staart en zijn olielampen en vazen afgebeeld.

Volgens de kerkrekeningen zijn het **portaal** en het **doksaal** het werk van de Brusselse beeldhouwer Jan-Baptist Van der Haegen (1688-1738), hierbij geholpen door de plaatselijke schrijnwerker Jozef Roosens. Het portaal en het doksaal, uitgevoerd in régencestijl zijn in de loop van 1735 opgericht. De gelijkenis met het portaal, het doksaal en de orgelkast in de Ninoofse abdijkerk, die door dezelfde beeldhouwer zijn gemaakt, is duidelijk. Het **beeld van de orgelspelende Sint-Cecilia** is in beide kerken zeer gelijkend. Nog in 1741 en 1748 voerde orgelmaker J. de la Haye herstellingen uit aan het orgelinstrument, dat circa 1685 werd gekocht van de Ninoofse abdij, en leverde hij nieuwe orgelpijpen. In 1747 werd de beeldhouwer Jacob De Koninck betaald voor houtsnijwerk en voor verguldsel dat hij op de orgelkast had aangebracht. Gelet op het bedrag moet dit een klein werk zijn

Portaal, doksaal en orgel (eikenhout) van 1735 door Jan-Baptist Van der Haegen en Jozef Roosens, met toevoegingen door Jacob De Koninck in 1747 en Jozef Bemindt (grote orgelkast) in 1780. Groot orgelinstrument uit 1780 van Lambert-Benoit Van Peteghem.

Detail bekroning van deur in portaal.

Boven: Doksaal met musicerende Sint-Cecilia.

Onder: Trofee met muziekinstrumenten op het groot orgel.

geweest. Deze werken kunnen erop wijzen dat de beslissing in 1749 om het schip van de kerk te verbreden en te verlengen plotseling genomen is. Dit betekent eveneens dat het portaal, het doksaal en de orgelkast in 1749-1750 gedemonteerd zijn en nadien heropgebouwd tegen de nieuwe westgevel. Het blijft de vraag welk houtsnijwerk Jacob De Koninck heeft toegevoegd aan het werk van Van der Haeghen (mogelijk de trofee met muziekinstrumenten boven het huidige groot orgel) en welke veranderingen de schrijnwerker Jozef Bemindt in 1780 heeft aangebracht bij het plaatsen van het nieuwe groot orgel. Het portaal en het doksaal met het orgelpositief en het beeld van Sint-Cecilia kunnen aan Van der Haeghen worden toegeschreven.

Het voormalige hoogaltaar, een portiekaltaar met het schilderij dat de 'Drie wijzen' voorstelt, bleef behouden tot in het begin van de negentiende eeuw, toen het werd vervangen. De twee houten beelden van de heiligen Petrus en Paulus die links en rechts in de nissen van het portiek van het huidige hoogaltaar zijn opgenomen, zijn vermoedelijk afkomstig uit de vroegere altaarconstructie. Er zijn aanwijzingen dat zij het werk zijn van Michiel Vervoort (of Van der

Voort) (1667-1737). De grote houten Christuscorpus die nu in de noordelijke dwarsbeuk hangt, maar in de jaren 1970-1990 als triomfkrans bij het begin van het koor onder de triomfboog was opgehangen, werd in Brussel aangekocht in 1735.

Er weze ook vermeld dat tijdens de restauratie achter de lambrisering tegenover het Brielensaltaar, fragmenten werden ontdekt van een figuratieve muurschildering die verwijst naar de vereerde heilige. Het grootste deel was evenwel bij de gedeeltelijke afbraak van de muur voor het verbreden van de zijbeuk volledig verdwenen. Deze muurschildering is te dateren na 1643.

Beelden (gemarmerd hout) van de apostelen Petrus en Paulus, vermoedelijk gemaakt door Michiel Vervoort, circa 1720-1730, geplaatst in de nissen van het portiek van het hoogaltaar

De periode van 1750 tot 1800

De rijkdom van het interieur wordt in grote mate bepaald door de afwerking van het pleisterwerk. Het is door het jaartal 1752 gedateerd in een cartouche in de kruin van de triomfboog. Het pleisterwerk in het koor is van een latere datum. De ruimte wordt geritmeerd door de weelderig versierde gordelbogen die de kruisgewelven omvatten.

De binnenruimte is eveneens sterk gekarakteriseerd door het meubilair dat is aangebracht na de verbouwingen van 1750. Vier nieuwe grote ensembles spelen hierin de hoofdrol: het altaar van Onze-Lieve-Vrouw, het altaar van Sint-Berlendis, de lambrisering met de ingewerkte biechtstoelen en de preekstoel. Drie van deze vier elementen zijn het werk van Jacob De Koninck (*1703, gestorven na 1777).

Deze Brusselse beeldhouwer, die ook in de Ninoofse abdijkerk werkzaam is geweest en er in 1739 de grote biechtstoel (achteraan noordzijde) vervaardigde, was voor het eerst werkzaam te Meerbeke in 1747. In 1757 werd hij betaald voor het maken van het Berlendisbeeld boven de toegangspoort van de

Lambrisering (eikenhout) van 1764-1771
Ontwerp van J.C. Collin, beeld- en houtsnijwerk van Jacob De Koninck, schrijnwerk van Jozef Bemindt.
Algemeen gezicht (noordzijde van het schip)

Twee medaillons met buste van niet-geïdentificeerde personen

nieuwe westgevel. Zijn grote opdracht kreeg hij in 1764-1765 voor het maken van alle houtsnijwerk en beeldhouwwerk van de lambrisering. Het contract beliep de som van 4000 gulden. De opdracht betrof het wandbeschoot van het eigenlijke priesterkoor, vanaf het gestoelte tot het hoofdaltaar, de zijmuren van de dwarsbeuken van het schip en het gestoelte van de kerk- en armenmeesters aan de westgevel. Het gaat om een typisch rocococoncept. Het ontwerp van de lambrisering is van de hand van

Onder: Biechtstoel: de twee kleine schilderijen links en rechts zijn later aangebracht en maken deel uit van de kruisweg door Johannes De Loose, 1845

de Edingse schrijnwerker J.C. Collin. De opstelling gebeurde door de Ninoofse meester-schrijnwerker Jozef Bemindt, die voor zijn totale werk aan de lambrisering ongeveer 2000 gulden betaald werd.

In het schip en de dwarsbeuken worden zes biechtstoelen afgewisseld met zes schilderijen die de cyclus van het leven van Berlendis voorstellen. Boven elk schilderij prijkt een medaillon met een beeldhouwde buste, die door twee putti wordt vastgehouden. Wie op deze zes medaillons wordt afgebeeld, blijft een open vraag. De figuren op de medaillons boven het gestoelte van de kerkmeesters en de armenmeesters zijn wel identificeerbaar: Berlendis met de kelk (zuidzijde) en een zegenende Christus als *Salvator Mundi* (noordzijde). De lambrisering in het koor omvat links en rechts één schilderij, bekroond met de medaillons van de heilige Petrus (links) en Paulus (rechts). Het houtwerk van de lambrisering was in 1771 voltooid.

Schilderij in de lambrisering met tafereel uit de cyclus van het Leven van Berlendis. 1776-1777, vermoedelijk door Johannes Pier(t)zer.

In het koor werden de twee oorspronkelijke schilderijen uit 1769 van de Brusselse schilder J. Dansaert in 1820 vervangen. Twee schilderijen in het schip zijn van de hand van Johannes Pier(t)zer. Hij ontving hiervoor in 1776 195 gulden. Of hij ook de andere vier schilderijen maakte, die in 1777 werden geplaatst, dan wel of een andere schilder de opdracht kreeg, konden wij op basis van de kerkrekeningen niet uitmaken. De zes schilderijen in de lambrisering stellen de volgende tafereelen voor: Berlendis geneest een zieke en wordt aanroepen voor de bescherming van de dieren; Verheerlijking van de H. Berlendis; Berlendis legt het rijke gewaad af en neemt het monialenkleed aan; Berlendis spreekt ten goede voor de hulpvragenden; Ontgraving van het dode lichaam van Berlendis; Dood van Berlendis en de opname in de hemel.

De zes driedelige biechtstoelen die in de lambrisering van de zijbeuken van het schip zijn ingewerkt vertonen alle dezelfde decoratie: vlakke pilasters met basement, rocailledecoratie en Korinthische kapitelen, zwaar uitgewerkte asymmetrische rocaille boven de openingen, bij het centrale deel bovendien opgesmukt met twee engelenkopjes en centraal boven de rechte kroonlijst een rocaillecartouche geflankeerd door twee engeltjes. Deze cartouches met engeltjes dragen samen met de cartouches boven de schilderijen in de lambrisering in hoge mate bij tot het weelderige aspect van deze rijkelijke wandbekleding. De (zes) engelen die werden gestolen tijdens een vorige restauratiecampagne werden niet teruggevonden en werden evenmin bijgemaakt bij deze restauratie.

De altaren van Onze-Lieve-Vrouw en van de Heilige Berlendis zijn een ander groot werk van Jacob De Koninck. Of de volledige altaarportieken ontworpen zijn door De Koninck is niet duidelijk. Beide altaren zijn als een tweeenheid geconcipeerd. Centraal staan de beelden van de hoofdfiguur (Onze-Lieve-Vrouw en Berlendis). Links en rechts worden de hoofdfiguren geflankeerd door de allegorische figuren van Fides (Geloof) en Amor (Liefde) bij het Onze-Lieve-Vrouwaltaar en van Nona en Celsa, de twee gezellinnen van Berlendis, voor het Berlendisaltaar. Beide portieken worden bekroond door een fronton met het motief van de duif (Heilige Geest). Het Onze-Lieve-Vrouwaltaar werd in 1756 opgesteld, het Berlendisaltaar in 1766. De eigenlijke altaartomben werden in 1772 door Jozef Bemindt gemaakt en beide altaren zijn in datzelfde jaar gemarmerd door de al genoemde schilder Piertzter. Beide altaartomben zijn in de negentiende eeuw vervangen door een witmarmereen altaartafel.

De vierde grote houtsculptuur uit deze periode is de **preekstoel**, die opgesteld is in de tweede travee van het schip. Hij is een werk van de Mechelse beeldhouwer Pieter Valckx (1734-1785). Het contract werd afgesloten in 1773, het werk werd geleverd in 1776. Onderaan de preekstoel is het kerstgebeuren uitgewerkt. De kuip van de preekstoel, de trap en het klankbord zijn opgevat als een ruïnearchitectuur en gevat in een geheel van natuurlijk uitgewerkte takken en loverwerk.

Volgende pagina's:

Altaar van Onze-Lieve-Vrouw, 1756.

Beeldhouwwerk door Jacob

De Koninck, oorspronkelijke marmer schildering door

Johannes Piertzter; marmeren graftombe van circa 1866

mogelijk naar een ontwerp van J.B.

Lavaut

Altaar van de heilige Berlendis, 1766.

Beeldhouwwerk door Jacob De

Koninck, oorspronkelijke marmer schildering door Johannes

Piertzter; marmeren graftombe van 1864;

reliëkschrijn van 1773 door Pieter Valckx,

omkadering van het reliëkschrijn door

Charles Bruggeman in 1864.

Preekstoel (eikenhout) van 1773-1776 door Pieter Valckx.

Detail met voorstelling van Jozef en Maria met het kindje Jezus in de stal van Bethlehem

Het klankbord vertoont een stralenkrans, wolken, engeltjes en banderol met opschrift GLORIA IN ALTISSIMIS DEO LUC. C. II.XIV Samen met de preekstoel kreeg Valckx eveneens de opdracht tot het maken van het gehele **reliëkschrijn van Berlendis**. Het gehele contract beliep de som van 2250 gulden.

Een laatste grote opdracht uit de periode 1750-1800 betreft de levering van een nieuw **groot orgelinstrument**. Hiertoe werd in 1779 een contract gesloten met Lambert-Benoit Van Peteghem uit Gent. De levering gebeurde in 1780. Het contract spreekt van een orgel met een dubbel klavier van 53 toetsen en van 18 trekkers (registers). Het orgel kostte 2500 gulden en het moest later kunnen uitgebreid worden met een bombarde, waarvoor nog eens 500 gulden voorzien werd. Jozef Bemindt integreerde de nieuwe orgelkast in de bestaande constructie van Van der Haeghen. Na 1780 kwam Van Peteghem nog twee decennia lang jaarlijks het orgel stemmen. Het orgel werd in de loop van de negentiende en twintigste eeuw herhaaldelijk aangepast, onder meer door de orgelbouwerfamilie Anneessens uit Ninove en Geraardsbergen. Het oude orgel werd in 1781 aan de kerk van Schorisse verkocht.

Het huidige groot orgel bevat 12 registers, het reciet 11 registers en het pedaal 6 registers. Hiervan bleven 14 registers van Van Peteghem bewaard. Het instrument verkeerde reeds in 1970 in verval en verdient nu een deskundige restauratie.

De kerk van Meerbeke kende een niet onbelangrijk muzikaal leven tot diep in de negentiende eeuw. De muziekpartituren die bij de restauratie in de orgelkast gevonden zijn, kunnen hiervan getuigen. Aan de kerk was een vaste organist verbonden, een ambt dat in de achttiende eeuw in handen was van de familie Foubert. De kerk had betaalde en geschoolde zangers in dienst die de mankracht in het koor tijdens het koorofficie en de hoogmis kwamen versterken.

De rekeningen vermelden veel andere namen van ambachtsslui die betrokken waren bij de inrichting van het interieur: schrijnwerkers, schilders, metselaars, smeden, stucwerkers, enz. De meest terugkerende naam is die van de Ninoofse meester-schrijnwerker Jozef Bemindt. Een opmerkelijke constante is het gegeven dat de familie Sermant, vandaag nog actief in de handel in ijzerwaren te Meerbeke, reeds vanaf het begin van de achttiende eeuw nagels en ijzerwerk leverde voor de kerk. Kortom niet alleen door de inbreng van belangrijke kunstenaars, maar ook door de inzet en de bekwaamheid van een grote groep plaatselijke ambachtssliden was de realisatie van een kerkinterieur als dat van Meerbeke mogelijk.

De periode van 1800 tot 1900

Na de Franse Revolutie viel het werk aan het Meerbeekse kerkinterieur niet stil. De belangrijkste ingrepen gebeurden in het koor. Het volledige **hoogaltaar** werd vernieuwd in 1813. Een nieuw portiek werd opgetrokken door een zekere Rutens, meester-stucwerker. Het ensemble ademt de geest van de empirestijl. De Ninoofse beeldhouwer Jan Piret moest de bestaande beelden van Petrus en Paulus aanpassen en maakte tevens het beeldhouwwerk dat de bekroning van het portiek met de pauselijke attributen (tiara en sleutels) van de heilige Petrus siert. Dit festoen is omgeven met twee engeltjes en wolkjes en bevat ook een anker van de hoop, een lauwerkrans en palmen en verder de tekst DABO TIBI CLAVES REGNI CAELORUM. MATTH. C. XVIIX. (Ik geef U de sleutels van het rijk der hemelen). Diezelfde Piret werd in 1820 betaald voor het maken van het gepolychromeerde Berlendisbeeld dat zich thans in de pastorie bevindt. Voor het nieuwe

Hoogaltaar van 1813-1851
 Portiek van gemarmerd hout en stucwerk uit 1813 door Rutens, met integratie van oudere beelden van de apostelen Petrus en Paulus; op bekroning pauselijke attributen door Jan Piret; schilderij voorstellende 'Petrus en Johannes helpen een lamme bij de tempel' door Jan De Landsheer. Marmeren altaartafel en expositietroon van 1823 door De Vleeschouder, trommeldeur door L. Delwarte; nieuwe verhoogde opstelling van het altaar in 1851 naar plannen van Frans Liottier.

schilderij, dat het centrale gedeelte van het nieuwe altaarportiek vormt, werd beroep gedaan op de Brusselse schilder Jan De Landtsheer (1750-1828). Het schilderij stelt Petrus en Johannes voor, die bij de ingang van de tempel een lamme helpen (Handelingen, 3, 1-11).

Kort daarop besliste de kerkfabriek in 1820 om de twee schilderijen van Dansaert in het wandbeschoot van het koor te vervangen. Men stelde vast dat de schilderijen in slechte staat waren en gaf aan Johannes De Loose (1769-1849) uit Zele de opdracht in de plaats twee **grisailles** te schilderen, met als thema de Emmaüsgangers (rechts) en het offer van Abraham

Grisaille (sanctuarium zuidzijde) met de voorstelling van de Emmaüsgangers door Johannes De Loose, 1820; vervangt een ouder schilderij van J. Dansaert uit 1769 (© KIK)

(links). In 1823 leverde de marmerbewerker De Vleeschouderde uit Brussel een nieuwe altaartafel met een expositietroon in wit marmer. Voor de tabernakeldeur werd in 1826 de Ninoofse zilversmid L. Delwarte betaald. In 1850 vond de kerkfabriek het hoofdaltaar te laag en het tabernakel slecht van verhoudingen. Op advies van de provinciale architect Wolters en naar het plan van de Geraardsbergse bouwkundige Frans Liottier werd de opstelling van het altaar gewijzigd en werd het tabernakel verhoogd. De Gentse marmerbewerker Paternotte voerde de werken uit. In 1851 werd het hoogaltaar door de Gentse bisschop opnieuw gewijgd.

Doopkapel met ijzer-
smeedwerk van 1843
door A. Christiaens.

In 1843 werd de huidige **doopkapel** ingericht in het gebouwtje in de hoek van de noordelijke dwarsbeuk en het

koor. De witmarmeren doopvont wordt bekroond door een koperen deksel en de ijzeren draaiarm met een verguld koperen medaillon, waarop het doopsel van Christus in de Jordaan is afgebeeld. Het smeedwerk is van de hand van de Gentse kunstenaar A. Christiaens. Kort daarop in 1845 is de **kruisweg** aangekocht, die geschilderd is door Johannes De Loose. Die kruisweg is thans aangebracht op de lambrisering van het schip. In 1858 kreeg de Gentse beeldhouwer Charles Bruggeman de opdracht tot het maken van een nieuwe **communiebank** in houtsnijwerk. Volgens het contract moest de communiebank vóór Allerheiligen van het jaar 1859 geplaatst zijn, in werkelijkheid blijkt dit pas in 1862 te zijn gebeurd. De nieuwe communiebank verving een smeedijzeren bank van 1826.

De vijf panelen bevatten respectievelijk taferelen met de Ark van het Verbond, de Voetwassing, het Laatste Avondmaal, de Emmaüsgangers en de Toonbroden. Tevens werd in 1864 de houten altaartombe van het Berlendisaltaar vervangen door een witmarmeren constructie. Tegelijkertijd werd bij het Berlendisaltaar het reliëf-schrijn van Pieter Valckx in het altaarportiek opgenomen. De genoemde beeldhouwer Bruggeman maakte de kast rond het schrijn.

Centraal gedeelte van de communie-bank van 1859-1862 door Charles Bruggeman, met de voorstelling van het Laatste Avondmaal.

Van de marmeren altaartombe van het Onze-Lieve-Vrouwaltaar zijn anonieme ontwerpschetsen bewaard in de map van de Meerbeekse onderpastoor J.B. Lavaut. Ontwierp hij in 1866-1867 de nieuwe marmeren tombe van het Onze-Lieve-Vrouwaltaar? In elk geval was hij ook de ontwerper van de Meerbeekse neogotische Berlendiskapel die in 1866 gebouwd werd aan de Halse Steenweg.

Volgens een berekening van de Meerbeekse pastoor J.F. De Puysseleir van 26 juni 1866 gaf de Meerbeekse kerkfabriek van 1800 tot 1865 het aanzienlijke bedrag van 101.665,49 F uit aan het kerkgebouw en aan kunstwerken.

De periode na 1900

Na 1900 lijken de mogelijkheden van de kerkfabriek om uit eigen middelen de aankoop van kunstwerken te financieren beperkter te worden. Terwijl er vóór 1900 slechts in beperkte mate sprake is van giften, zijn het na 1900 vooral de giften van enkele vooraanstaande Meerbeekse families die de verdere aanschaf van kunstwerken mogelijk maakte. In alle veertien grote vensterramen van de kerk werden in de loop van de twintigste eeuw figuratieve glasramen geplaatst. De namen van de schenkers staan erop vereeuwigd. Deze glasramen bepalen vandaag de sfeer, het licht en

Glasraam met Onze-Lieve-Vrouw van de Rozenkrans uit 1904-1907 door Gustaaf Ladon; gift van pastoor Isidoor Ghislanus Van Bellingen; neogotisch maaswerk ontworpen door Julius Goethals.

de algemene aanblik van de binnenruimte. Tot 1900 was in de ramen kleurloos glas geplaatst dat gevat was in loodwerk met abstracte geometrische motieven, zoals dat in de meeste barokkerken het geval is.

De bestuurders van de Meerbeekse kerk werden reeds vroeg door de **neogotiek** beïnvloed. Jan-Baptist Lavaut (1834-1900), die onderpastoor was in 1866-1867 en later archivaris van het bisdom werd, en senator Karel van Vrechem (1837-1921), burgemeester en voorzitter van de kerkfabriek, waren twee grote voortrekkers van de neogotiek. Vanaf 1883 werd de aan het Gentse Sint-Lucasinstituut opgeleide Aalsterse architect Julius Goethals (1855-1918) zowat de huisarchitect van het Meerbeekse kerkgebouw. Dat verklaart de neogotische toevoegingen, wat voor een kerk die bepaald is door de barok, niet evident is.

Een eerste grote ingreep gebeurde door de bekende glazenier Gustaaf Ladon (1863-1942) en architect Goethals. Toen pastoor Van Bellingen in 1904 stierf, liet hij een legaat na voor het maken van een **glasraam**, dat de **verheerlijking van Onze-Lieve-Vrouw** en de HH. Isidorus en Ghislanus, de patroonheiligen van de pastoor, moest voorstellen. Dit glasraam werd voorzien in de dwarsbeuk nabij het altaar van Onze-Lieve-Vrouw. Het bestaande raam had wel een spitsboog, maar geen gotisch maaswerk, zoals dat nu nog bij het raam van de zuidelijke dwarsbeuk het geval is. Het neogotisch ontwerp van Ladon vroeg om een gotische context. Goethals spande zich in om bij de Commissie van Monumenten de toestemming te bekomen om neogotisch maaswerk in het raam aan te brengen. Die toelating werd in 1907 gegeven. Ladon liet het onderste gedeelte van het glasraam onbeschilderd en vermeed zo dat het beeldsnijwerk van het medaillon van de lambrisering de figuratie van het glasraam zou verbergen.

Links: Glasraam voorstellende het Laatste Avondmaal (sanctuarium zuidzijde) door Hendrik Coppejans, 1927.

Twintig jaar later werd het plan opgevat om de **andere dertien** ramen van de kerk van figuratieve **glasramen** te voorzien. Hiertoe werd beroep gedaan op de Gentse Sint-Lucasglazenier Hendrik Coppejans (1883-1947).

De vier ramen in het koor kwamen in 1927 tot stand. Ze verbeelden de Opdracht in de tempel, het Laatste Avondmaal, Christus sterft aan het kruis en de Vrouwen die het dode lichaam bewenen onder het kruis. Het Berlendisraam waarop de Heilige aanroepen wordt door de boerenbevolking, in de zuidelijke dwarsbeuk, kwam tot stand in 1928. De acht ramen in het schip zijn gemaakt tussen 1928 en 1939.

In tegenstelling tot Ladon heeft Coppejans inspanning gedaan om zijn vormgeving aan te passen aan het bestaande interieur. Zijn figuratief tafereel is telkens gevat

Boven: Detail glasraam Coppejans met voorstelling van de kruisiging (sanctuarium noordzijde).
Onder: Signatuur van de ontwerper.

in een goudgele cartouche, waardoor enerzijds een link gelegd wordt naar het aanwezige kerkinterieur en anderzijds een motief uit de barokstijl gebruikt wordt. Behalve het Berlendisraam stellen de glasramen van Coppejans in het schip volgende taferelen voor: Onze-Lieve-Vrouw van Lourdes (1939), het visioen van Joannes op Patmos, de Gregoriusmis (1937), het H. Hart van Jezus en Maria Alacoque (1928); verder drie offertaferelen en de H. Petrus (1939). Zij vormen samen met de lambrisering het meest indrukwekkende kunstensemble van de kerk.

Een laatste kleine ingreep in het interieur gebeurde na de liturgische hervormingen van het Tweede Vaticaans Concilie (1964). Toen werd een nieuw altaar geplaatst bij het begin van het koor. Gelukkig bleef de communiebank behouden en is het oude kerkmeubilair quasi integraal bewaard gebleven.

De nieuwe
altaaropstelling

*De kerkschat
en het textiel*

De Sint-Pieters- en Sint-Benedictuskerk te Aartselaar

De Meerbeekse parochiekerk is goed voorzien van liturgisch vaatwerk: een verguld zilveren kelk uit 1740, versierd met voorstellingen van Christus, O.-L.-Vrouw, H. Petrus en H. Berlendis op de voet en medaillons met de evangelisten op de cuppa, waartussen korenaren en druiventrossen; een zilveren kelk van ca. 1750, met zilvermerken van Bergen; een kelk waarvan de cuppa versierd is met korenaren, wijngaardranken en druiventrossen uit de eerste helft van de achttiende eeuw en nog een vierde kelk uit de Hollandse periode, rijk versierd op de voet, de knoop en de cuppa. De kerk bezit ook een zilveren berechtingsciborie uit de tweede helft van de achttiende eeuw, waarbij een chrisatorium in het deksel is ingewerkt. Het zilveren chrisatorium uit 1621 is uitgewerkt in de vorm van een kistje en draagt de eigendomsinscriptie van de kerk. Van de twee stralenmonstrans, beide uit de eerste helft van de achttiende eeuw, is vooral de grootste merkwaardig: ze vertoont Brusselse keurmerken en is op de voet versierd met voorstellingen van de

Links:

Kelk, zilver, 1740.

(© KIK)

Rechts:

Stralenmonstrans.

eerste helft 18de

eeuw (© KIK)

H. Petrus en blijkbaar van de H. Celsa en H. Nona, de twee gezellinnen van Berlendis.

Twee wierookvaten, waarvan vooral het wierookvat uit 1640 dient vermeld, vervaardigd in zilver te Brussel en geschonken door Christianus De Bane; het tweede wierookvat uit 1794 vertoont Antwerpse zilvermerken. Ook het zilveren wierookscheepje dateert uit de achttiende eeuw.

De armreliëkhouders van de H. Berlendis in zilver draagt een Aalsters keurmerk; hij werd in 1770 vervaardigd door J.C. Mille naar model van de reliëkhouders van gepolychromeerd hout (zie hoger).

Het reliëkschrijn van de H. Berlendis werd zoals hoger vermeld in 1773 vervaardigd door Pieter Valckx; de tombe bevat een eenvoudige eikenhouten kistje waarin de reliëken zijn opgeborgen. Het schrijn is bekroond met een vuurvaas en wordt voor de processies en de ommevang getooid met een gesculpteerde buste van de vereerde heilige.

Het *Missale Romanum* heeft een lederen band met zilverbeslag uit de achttiende eeuw, waaronder een cartouche met de voorstelling van de H. Berlendis en van de H. Petrus. Ook het *Missale Defunctorum* uit 1776 heeft een lederen band met zilverbeslag.

De kerk bezit de prachtigste gewaden, waaronder een rood en een wit gewaad met goudborduurwerk, beide uit eind achttiende eeuw of begin negentiende eeuw, en een rijk neogotisch ensemble versierd met borduurwerk en tekstbande-

Boven: Wierookvat, zilver, 1640. (© KIK)

Onder: Chrismatorium, zilver, 1621. (© KIK)

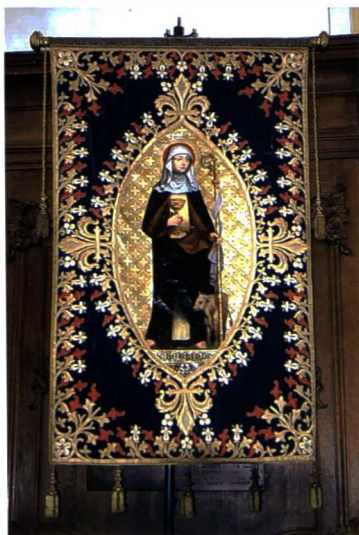

rollen, waarin onder andere medaillons met de kruisiging en Sint-Elisabeth op de kazuifel, Sint-Berlendis op een van de dalmatieken, het H. Hart van Jezus en Maria Alacoque op de koorkap en het Lam Gods op het schoudervelum. Verder mooie kazuifels en verschillende koorkappen in de diverse liturgische kleuren waarin oud zijdetextiel is verwerkt wellicht afkomstig van uit de mode geraakte feestkledij van de welgestelden uit de achttiende en negentiende eeuw.

Links: Dalmatiek, neogotisch, ca. 1900, met in de vierpas afbeelding van Berlendis.

Rechts: Vaandel met afbeelding van Berlendis, neogotisch, tweede helft 19de eeuw.

Twee vaandels werden recent gerestaureerd : het betreft het vaandel van de Congregatie der Jonghe dochters van Meerbeke - 1845-1895, vervaardigd naar aanleiding van het vijftigjarig bestaan van de Mariacongregatie en een ander neogotisch opgevat vaandel met de H. Berlendis, voorgesteld als abdis, met kelk en rund. Verder zijn er nog drie klassieke vaandels, respectievelijk met beeltenis van Onze-Lieve-Vrouw ten Hemelopgenomen, Jezus breekt het brood met Joannes en de H. Petrus, patroonheilige van de kerk.

Restauraties

The Soul Palace on Soul Profoundskerk te Meerbeke

De kerkrekeningen leren ons dat het kerkgebouw binnen en buiten haast permanent restauratie nodig had. Zo werd reeds kort na 1750 opnieuw aan de westgevel gewerkt. Dit was eveneens het geval in 1806, 1848 en 1908. De kerk, een beschermd monument sinds 4 mei 1944, onderging nadien een grondige restauratie van de dakstructuur en van de toren. De werken werden omstreeks 1970 aangevat door architect Roger Cassiman uit Ninove en voortgezet door de specialist in monumentenzorg ingenieurarchitect André De Naeyer. De stabiliteit van het gebouw moest geconsolideerd worden. Hiertoe werden op de kruin van de muren betonnen ringbalken gegoten, een fundamentele ingreep die vooral op de zolders te zien is. Nadien volgde in 1992-1995 de buitenrestauratie van de gevels.

Voor de binnenrestauratie was vooral het opkuisen van de schilderijen en het boenen van het houtwerk een veelvuldig terugkerende opdracht. Restauratie en renovatie waren tot 1950 moeilijk van elkaar te onderscheiden. Als voorbeeld gelden de terugkerende werken aan het orgel dat zoals gebruikelijk herhaaldelijk aan de veranderende muzikale smaak en mode werd aangepast. In 1947 voerde het kunstatelier Bressers uit Gent, onder leiding van architect Adrien Bressers, die pas zijn vader Leon aan het hoofd van het atelier was opgevolgd, een grondige binnenrestauratie uit. Gewelven en muren

Binnenrestauratie,
2005.

werden gereinigd en nadien in zachte gele en roze pastelkleuren geschilderd. Ook de altaren en schilderijen ondergingen een schoonmaakbeurt.

Een nieuwe algehele en grondige binnenrestauratie (behalve het orgelinstrument) werd uitgevoerd in de loop van 2005-2006 naar het ontwerp van André De Naeyer, waarbij architect Mieke Goegebuer van het Architectenbureau Van Acker & Partners instond voor de opvolging van de werken. Het restauratieatelier Salv'Artes uit Leefdaal zorgde voor de restauratie van de schilderijen en voor de renovatie van de marmerschildering en van de polychromie. De witte muren en gewelven en het opgefriste timbre van de vernieuwde marmerschilderingen van de altaren hebben de sombere en vervuilde ruimte die de Meerbeekse kerk geworden was, veranderd in een heldere en blijde ruimte.

Tegelijkertijd werden de kerkhofmuren gerestaureerd en in het voorjaar van 2006 werd het voorplein heraangelegd naar de plannen van architect Wim Fonteyn. Op 26 maart 2006 werden kerk en plein ingehuldigd.

De omgeving rond de kerk

De Sint-Pieter- en Sint-Bertrandskerk te Meerbeke

Pijlers (ca. 1750) van de oude kerkhofafsluiting; in 1831 geïntegreerd in de nieuwe afsluiting van het voorplein, naar het plan van Jan-Baptist Van Impe; restauratie van het voorplein in het voorjaar van 2006

De ruime omgeving rond de kerk is thans een beschermd dorpsgezicht. Tot de Franse Revolutie stond het kerkbestuur in voor het beheer van het kerkhof. Het grote kerkhof was toen beplant met bomen. Het gras werd verpacht. Slechts op een gedeelte ervan werd begraven. In 1774 werden kosten gemaakt voor het vernieuwen van de **kerkhofmuur**. De **twee pijlers van het hek op het voorplein** staan reeds getekend op een plan van 1750 en lijken samen met de nieuwe westgevel ontworpen te zijn. De verwijzing in de kerkrekeningen naar het snoeien van piramidevormen wijst op een systematische parkaanleg in Franse stijl van het voorplein.

In 1831 werd het voorplein ruimtelijk van het kerkhof onderscheiden. Aan het oostelijk deel van het kerkhof werd een reep grond onttrokken voor het doortrekken van de Berlendisstraat. De kerkhofmuur werd gerenoveerd. Toen werden de lage, geblokte arduinen pijlers en de smeed-

ijzeren balustrades van de omheining van het voorplein geplaatst, dit alles naar het plan van architect en landmeter Jan-Baptist Van Impe uit Ninove.

Hoewel vandaag de Halsesteenweg - sinds 25 jaar de overbekende aankomstplaats van de Ronde van Vlaanderen - met zijn drukke verkeer pastorie en kerk scheidt, zijn beide voorgevels visueel voldoende op elkaar betrokken om de gevel van de pastorie met de aanpalende woningen als de afsluitwand van het plein voor de kerk te kunnen ervaren. De huidige pastorie was in oorsprong de woning van de Meerbeekse baljuw Petrus Jozef Van den Abeele en zijn echtgenote Maria Carolina De Landre. Het gebouw moet tussen 1750 en 1760 opgetrokken zijn op last van de baljuw. Bij de woning werd een **tuin** aangelegd, die samen met de huidige pastorie als monument beschermd is. Als baljuw was Van den Abeele zeer nauw betrokken bij de verbouwingen van het schip van de Meerbeekse kerk. De contracten met de kunstenaars zijn in zijn resolutieboek opgetekend. In feite is de voorgevel van het

Voorgevel pastorie, gebouwd circa 1750-1760 als privéwoning van baljuw Petrus-Jozef Van den Abeele; pastorie sinds 1785; foto van toestand in 1944 (© KIK).

Neogotische voorgevel van het voormalige klooster dat in 1885 gebouwd is op de grond van de oude pastorie, naar de plannen van architect Julius Goethals

baljuwhuis een echo van de westgevel van het kerkgebouw. Het risaliet van de woning dat bekroond wordt met een gebogen fronton herhaalt de beweging van het middenrisaliet van de kerkgevel. Op oude foto's ziet men nog de twee vleugels die het fronton flankeren en die in de top een schelpvormige cartouche omsluiten en het gebouw nog meer allure gaven dan dat vandaag het geval is. In 1783, met de dood van de weduwe De Landre, kwam deze nieuwe woning vrij en achtte pastoor Lodewijk Mertens het moment gekomen om er bij de abdis van Nijvel op aan te dringen om dit gebouw te kopen ten einde er de pastorie in onder te brengen, daar de bestaande pastorie oud en vervallen was. De abdis was daartoe bereid mits de pastoors zelf voor een stuk van de aankooprijzen tussenkwamen en mits de oude pastorie, die gelegen was tussen de huidige Nieuwstraat en het kerkhof, aan het kerkelijk patrimonium onttrokken werd en te gelde werd gemaakt. Voor deze operaties moesten verschillende toelatings van hogere instanties bekomen worden. Op 30 mei 1785 waren alle hindernissen daartoe opgeheven. We moeten dus kerk, voorplein,

pastorie en pastorietaan als één architecturaal geheel interpreteren, dat tot stand is gekomen binnen dezelfde stijlperiode en dat gestuurd werd door dezelfde personen.

Het huidige **kerkhoflandschap** vol met grafzerken is als een open boek van de Meerbeekse demografie en familiegeschiedenis van de negentiende en twintigste eeuw. Tot voor enkele decennia werd hier begraven. Meerbeke bezit een kerkhoflandschap zoals er in Vlaanderen nog weinig te vinden zijn. De kerkhofmuur en vier grafmonumenten (van de burgemees-

Monument voor de
aankomst van de
Ronde van Vlaanderen
te Meerbeke, 26
maart 2006; ontwerp
Dierik
Potvlieghe, gedicht
van stadsdichter
Willie Verheghe

terfamilies Van Vrechem, Cosyns, Goelens, Walckiers) zijn beschermd als monument. Aan de zuidzijde van het kerkhof ligt het gave (maar vervallen) **neogotisch klooster**, dat in 1885 gebouwd werd. Gelet op de stijl, de andere werkzaamheden van architect Goethals te Meerbeke en de rol van senator Van Vrechem bij het tot stand komen van dit gebouw, kan Julius Goethals uit Aalst als de architect worden aangewezen. Ook dit gebouw is thans beschermd als monument. Aan de noordzijde van het kerkhof verdient het kloeke gebouw dat in de negentiende eeuw als **armenbureel** dienst deed de aandacht. Het pleintje voor dit gebouw was het vroegere dorpsplein, waar tot vóór honderd jaar de schandpaal stond. Het voorplein van de kerk heeft vandaag een semi-openbare functie gekregen. Het **monument voor de gesneuvelden** van de Eerste Wereldoorlog en het recente **monument voor de Ronde van Vlaanderen**, dat op 26 maart 2006 onthuld werd ter gelegenheid van de 25ste aankomst van de Ronde van Vlaanderen te Meerbeke, geven aan dit plein een nieuwe, meer profane dimensie.

Besluit

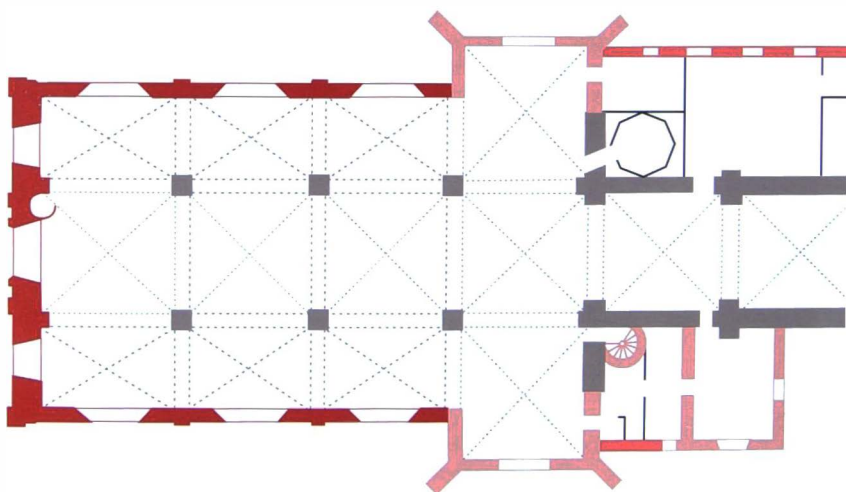
De Sint-Pieter- en Sint-Pauluskerk te Meerbeke

Ongetwijfeld is de Meerbeekse Sint-Pieters- en Sint-Berlendiskerk een van de interessantste en rijkste monumenten van Zuid-Oost-Vlaanderen en West-Brabant. Er is niet alleen de rijke geschiedenis van de plek, die verbonden is met de figuur van Berlendis, met de Nijvelse abdisen en met de heren van Wedergrate. Er is daarenboven de complexe geschiedenis van het gebouw zelf die bijna 900 jaar omspant. Er is het zeer rijke en zeer gevarieerde interieur dat een staalkaart biedt van het kunstambacht in de Zuidelijke Nederlanden van 1750 tot 1850 met enkele uitschieters ervoor en erna. Er is tenslotte het uitzonderlijke kader waarin de kerk zich situeert, met het kerkhof, het voorplein, de pastorie en het neogotisch klooster. Hoewel het kerkgebouw geen toparchitectuur is en hoewel in de kerk geen topkunstwerken aanwezig zijn, zijn de hoeveelheid, de verscheidenheid en de kwaliteit van de kunstwerken toch van dien aard dat zonder schroom mag gesteld worden dat de Meerbeekse kerk en haar omgeving een uitzonderlijk historische, architecturale, kunst-historische en volkskundige waarde hebben.

Tenslotte wijzen we erop dat het historisch correcter is de huidige kerk te benoemen als een Sint-Pieters- en Sint-Berlendiskerk en niet als een Sint-Pieterskerk, zoals dat sinds de 19de eeuw gebruikelijk is. De Sint-Pieterstitel verwijst naar de oudste parochietitel. De Sint-Berlendistitel naar de nieuwe parochietitel die vanaf de 12de eeuw in voege kwam en die samenviel met de periode dat in de kerk een kapittel gevestigd was. Het huidige kerkgebouw, dat in zijn kern nog de middeleeuwse Berlendiskerk bevat, heeft sinds de zeventiende eeuw aan de beide tradities onderdak verleend. Die dubbele traditie is ook in het iconografisch programma van het huidige kerkgebouw duidelijk aanwezig.

Huidig grondplan
met aanduidingen
van de bouwfasen

- romaans
- 17de eeuw
- 1749-1750
- 19de eeuw

0 20m

Bibliografie

a. Archieven

De huidige studie van het kerkgebouw is gebaseerd op recent bronnenonderzoek door Dirk Van de Perre en op de analyse van het gebouw tijdens de restauratiewerken. Dit onderzoek kon niet uitputtend doorgevoerd worden. Toch konden vele blinde vlekken inzake bouwgeschiedenis, datering en identificatie van de makers van kunstwerken worden ingevuld.

Geraadpleegde archieven:

- Beveren, Rijksarchief, GOA Meerbeke: met uitgebreide reeks kerkrekeningen en nr. 469 (kaartboek)
- Beveren, Rijksarchief, Kerkfabriek Meerbeke, nrs. 16 en 19
- Beveren, Rijksarchief, Abdij Ninove: nr. 8 (martyrologium), nr. 60 (kaarten De Deyn) en oorkonden De Smet
- Brussel, Koninklijke Bibliotheek, Afdeling Handschriften, nrs. II, 95/23 en 95/24, nr. 17658
- Brussel, Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Fototheek: met 88 oude foto's (1944) van het Meerbeekse kunstpatrimonium
- Kortrijk, Rijksarchief, Familiefonds Descartons, de Montblanc, de Plotho: met het archief van het kasteel van Neigem, waaronder nr. 378 (landboek van 1468 met beschrijving van het kapittel van Meerbeke)
- Gent, Rijksarchief, Bisdom, M 81: doos met briefwisseling en stukken betreffende de parochie Meerbeke onder het aartsbisdom Mechelen
- Gent, Archief Bisdom, Meerbeke: bevat o.m. het archief van Lavaut betreffende Meerbeke
- Meerbeke, Pastorie, Parochiearchief: ongeordende maar zeer rijke verzameling
- Ninove, Stadsarchief, Deelgemeente Meerbeke: Gerestitueerd Rijksarchief, nr. 56

b. Literatuur

Algemene werken over Meerbeke:

A. WAUTERS en F. MARIËN, *Histoire des environs de Bruxelles*, Brussel 1971 (nieuwe vermeerderde uitgave van de tekst van 1855), dl. II, p. 298-317.

F. DE POTTER en J. BROECKAERT, Meerbeke, in: *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, 5de reeks 3/5, Gent, 1898.

J. VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw*, dl. 23, Brussel, 1991, p. 311-378.

D. VAN DE PERRE en R. VAN HAUWE, *Geschiedenis van Denderwindeke. Deel II. De middeleeuwse heren (ca. 1100-1487)*, in: *Het Land van Aalst*, 44, 1992, p. 1-62 (behandelt de genealogie van de heren van Meerbeke, Neigem en Wedergrate).

Meerbeke vereeuwigd 1900-2000, Meerbeke, 2001.

Recente werken over het kerkgebouw en de Berlendisverering:

Christina VANDENBUSSCHE-VAN DEN KERKHOVE, *Fotorepertorium van het meubilair van de Belgische Bedehuizen. Provincie Oost-Vlaanderen. Kanton Ninove*, Brussel 1976, p. 26-30 (verouderd wat de dateringen en toewijzingen betreft).

D. VAN DE PERRE, *De bouw van het schip van de kerk in 1749-1750 en nieuwe gegevens over de Romaanse kapittelkerk te Meerbeke*, in: *Het Land van Aalst*, 56, 2004, p. 130-142.

D. VAN DE PERRE, *De 'Vita Sanctae Berlendis' en de 'Miracula Sanctae Berlendis'. Teksttraditie, datering, auteurschap en historische kritiek*, in: *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, 8, 2005, p. 7-46.

D. VAN DE PERRE, *De eerste Sint-Pieterskerk en de middeleeuwse Sint-Berlendiskapittelkerk van Meerbeke*, in: *Het Land van Aalst*, 58, 2006, p. 81-112.

D. VAN DE PERRE, *De middeleeuwse Berlendisverering te Meerbeke*, in: *Het Land van Aalst*, 58, 2006, p. 113-138.

M. COCK, L. ROBIJNS en D. VAN DE PERRE, *Grafmonumenten en glasraamschenkingen in de Meerbeekse Sint-Pieters- en Sint-Berlendiskerk*, in: *Het Land van Aalst*, 58, 2006 (in druk).

Fotografie

André Van der Roost

Bladzijde: 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 55, 57, 58, 60, 61, 73

Clement Herremans

Bladzijde: 22, 36, 41, 43, 56, 65.

Dirk Van de Perre

Bladzijde: 12, 13, 15, 17, 22, 23, 25, 26, 27, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 53, 68, 71, 74.

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK) Brussel

Bladzijde: 20, 21, 54, 63, 64, 72.

Dienst Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium Provinciebestuur Oost-Vlaanderen

Bladzijde: 65.

Dienst Communicatie Provinciebestuur Oost-Vlaanderen

Plattegrond bladzijde: 29, 78.